

13. Информация из списков захоронения: Украина, Черниговская обл., Прилукский р-н, п. Малая Девица. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [//obd-memorial.ru/html/info.htm?id=84053630](http://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=84053630).
14. 797-й бомбардировочный Дембицкий орденов Кутузова, Богдана Хмельницкого и Александра Невского авиационный полк. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [//allaces.ru/cgi-bin/s2.cgi/sssr/struct/p/bap797.dat](http://allaces.ru/cgi-bin/s2.cgi/sssr/struct/p/bap797.dat).
15. 202-я истребительная авиационная дивизия 202-я бомбардировочная Средне-Донская Краснознаменная ордена Суворова авиационная дивизия имени Верховного Совета Татарской АССР. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [//www.allaces.ru/cgi-bin/s2.cgi/sssr/struct/d/bad202.dat](http://www.allaces.ru/cgi-bin/s2.cgi/sssr/struct/d/bad202.dat)
16. ЦАМО РФ, ф. 58, оп. 33, д. 11458, л. 600.
17. ЦАМО РФ, ф. 58, оп. 33, д. 11458, л. 222.
18. ЦАМО РФ, ф. 33, оп. 11458, д. 223, л. 2.
19. ЦАМО РФ, 58, оп. 769234, д. 3, л. 26.

Олена РОДІОНОВА

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИСТАВКИ «ПАРТИЗАНИ УКРАЇНИ В БОРОТЬБІ ПРОТИ НІМЕЦЬКО- ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ»

Запропонована стаття присвячена дослідженню історії створення і функціонування виставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників», пошуку розшифровки і зв'язку виявленої у фондах печатки з експонатами цієї виставки.

Ключові слова: партизани, німецько-фашистські загарбники, виставка, експонати, війна.

The proposed article investigates the history of the establishment and functioning of the exhibition "Ukraine partisans in the struggle against the Nazi invaders," search and decrypt communication identified in the collections of the stamp exhibits this vystaky.

Key words: guerrillas, Nazis, exhibition, exhibits, war.

У музейній збірці печаток виявлена одна печатка на щитку якої аббревіатура «М.П.У.». Що означала дана аббревіатура спочатку було не зрозуміло. Допомогою у розшифровці стали музейні матеріали. На паперових документах, фотографіях, предметах живопису і графіки на зворотньому боці у лівому нижньому куті розміщений шестикутний віддиск. При подальшому пошуку було виявлено, що всі марковані предмети надійшли з виставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників». На частині з них віддиск саме виявленої печатки. Отже тепер аббревіатура стала зрозумілою: «Музей Партизанів України». Печатка дерев'яна з фігурною ручкою і прямокутним щитком 28х37 мм. На щиток наклеєний гумовий шестикутник у якому угорі аббревіатура «М.П.У.». Нижче у два рядки праворуч: «Пост.№»/«Инв.№». Стан збереженості задовільний

Протягом 1945 – 1946 рр. в Києві було відкрито кілька виставок, пов'язаних з Великою Вітчизняною війною. Це виставки зброї і техніки, художні виставки (вересень-жовтень 1944 р.) [23, арк 2] «Комсомол і молодь Радянської України у Вітчизняній війні» (16 серпня 1944 р.) [29, арк.2], «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» (1946 р.) [24, арк.2]. Експонати останньої виставки складають частину збірки Національного музею історії України. Це фотографії, особисті речі бійців, нагороди, печатки, зброя, документи, листи, живопис, графіка, скульптура.

Ідея відкриття виставки виникла у дуже складний для країни період у 1943 р, коли ще продовжувалися запеклі бої за визволення. Вже тоді партизани України отримали вказівку Першого секретаря ЦК КП/б/У М.С.Хрущова приступити до збору реліквій «народной борьбы и наиболее ценных экспонатов, отражающих героические дела партизан Украины, и направлять их самолетами на «Большую землю» [25, арк.2]. 10 травня 1944 р. на засіданні ЦК КП/б/У обговорювалось питання про організацію у Києві партизанської виставки з залученням до її підготовки визволені області республіки. 19 травня 1944 р. Політбюро ЦККП/б/У була ухвалена постанова «з метою широкого показу і ознайомлення трудящих з видатною боротьбою українського народу в

тилу ворога» створити в місті Києві при ЦК КП/б/У республіканську виставку «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників». Для організації виставки був створений «комітет у складі тт. Литвина, Зленка, Бажана, Тищенко, Строкач, Золотоверхого, Кізя, Слинко, Башмак, професорів Петровського і Гуслістого і доцента Ястребова» [31, арк.93]. В розгортанні роботи по підготовці до відкриття виставки постановою РНК УРСР ЦК КП/б/У від 19 серпня 1944 р. управлінню справами ЦК КП/б/У було надане розпорядження прийняти виставку на фінансування і всі види забезпечення. [32, арк.24]. З резервного фонду РНК УРСР було запропоновано виділити «на II квартал 1944 р., 200 тис. крб. Відкриття виставки планувалось на 1 листопада 1944 р.

Для розміщення і обладнання виставки був виділений будинок і подвір'я по вулиці Кірова 19 (колишнє приміщення управління міліції) [33, арк.93]. На посаду директора призначений Лука Єгорович Кізя [1, Арк.8] – колишній командир з'єднання партизанських загонів Рівненської області, один з секретарів Рівненського підпільного обкому компартії України. Затверджений попередній штат науковців і технічних працівників.

Як тільки перші організаційні питання були вирішені, майже відразу розпочався збір експонатів. Вже через 6 днів після виходу постанови про організацію виставки, 25 травня була здійснена перша поїздка. Для збору матеріалів до районів Вінницької та Кам'янець-Подільської областей виїжджає старший науковий співробітник Максим Сергійович Корнійчук [2, арк.4].

За сім місяців були здійснені поїздки до м. Рівне та Рівненської області, міст Славути, Новгород-Волинського, Житомиру, Львова, Вінницької області, до Мало-Девіцького р-ну Чернігівської обл., Ворошиловградської обл., Середина-Будського р-ну Сумської обл., Тетіївського р-ну. Про збір матеріалів повідомляла навіть київська преса. В газеті «Правда України» за 5 серпня 1944 в розділі «В столиці України» була надрукована невеличка замітка про підготовку виставки, де зокрема зазначалось, що на даний момент вже «відібрано більш як 700 експонатів» [28. Арк.2].

Збирали матеріал не тільки наукові працівники виставки. 23 червня 1944 р. був відряджений зав. фотолабораторією виставки «тов. Кумок Л.С. до районів Рівне, Славута», редактор газети «За Родину» Гнитчин І.І. і зам. командира з'єднання Скубко Козлова Г.А. до районів Новгород-Волинського, Житомиру, Рівне [3, арк. 8]. «22 грудня 1944 р. відряджено командира загону ім. Богуна з'єднань партизанських загонів Ровенської області тов. Конча І.І. до Рафалівського р-ну Ровенської обл. за збором і доставкою експонатів для виставки, а саме: пушки, саморобні млина, апарата для виплавки тола й зарядного акумулятора» [4, арк. 70].

Не завжди такі поїздки були безпечними. Про одну з них розповідають архівні документи музею: «12 жовтня 1944 р. науковий працівник тов. Дугинець А.М. на літаку був відправлений до Чехословаччини в діючі партизанські загони за збором експонатів. В зв'язку з великим наступом німців на партизанські загони аеродром був захоплений противником. Таким чином, т. Дугинець не зміг своєчасно повернутись і залишившись в тилу ворога, де разом з партизанськими загонами продовжував боротьбу проти німецько-фашистських загарбників, займаючись одночасно збором експонатів. В неодноразових боях т. Дугинець був поранений в голову». Через 10 місяців, 15 серпня 1945 р., він не тільки повернувся до Києва, але й привіз з собою зібрані матеріали. За героїзм і успішне виконання завдання по збору експонатів Дугінця А.М. представили до Урядової нагороди – ордену Вітчизняної війни 1 ступеня [5, арк. 74].

На допомогу працівникам виставки були залучені і керівні органи влади: обкоми, міськами та райками. На них була покладена відповідальність по створенню комісій «по збиранню матеріалів і документів про боротьбу партизан та всього українського народу в тилу ворога» [33, арк. 94]. Крім відряджень по збору експонатів була здійснена ціла низка поїздок до різних міст України для вирішення питань, пов'язаних з оформленням виставки: «Більше, ніж 100 найкращих художників і майстрів народної творчості приступили до роботи над створенням художніх полотен» [26, арк.2]. Частина

цих художніх творів зберігається в фондах Національного музею історії України .

При вивченні архівних документів привернув увагу один цікавий епізод. Напочатку 1946 р. директор виставки видав наказ про встановлення обов'язкового вивчення іноземних мов для наукових працівників і екскурсоводів з метою підвищення кваліфікації та загально-культурного рівня відповідальних працівників виставки. При виставці створювалося дві групи по вивченню французької та німецької мови в обсязі програми курсів іноземної мови, розрахованих на два роки. Гурток по вивченню французької мови складався з 8 осіб, а німецької – з 13. Встановлювалася сувору дисципліну та контроль над засвоєнням програмного матеріалу, а відсутність на заняттях розглядалася як порушення трудової дисципліни, за що порушники притягалися до відповідальності. Для вивчення іноземних мов планувалося встановити три дні на тиждень по 2 години на день. Оплату викладачам належало здійснювати «не за власний рахунок, а за рахунок Виставки та економії зарплати» [6, арк. 28].

Співробітникам виставки поряд з основними питаннями необхідно було вирішувати і суто побутові, пов'язані насамперед з забезпеченням опалення у зимовий період. За розпорядженням директора музею за рішенням РНК УРСР і ЦК КП/б/У «О заготовке топлива» всі співробітники зобов'язані були включитися в заготовку дров з таким розрахунком, щоб кожний співробітник заготовив не менш, як 5 кб/метр. Для тих, хто відзначився на лісозаготовках, виділявся преміальний фонд в сумі 5000 рублів [7, арк.31]. Для виконання плану заготівлі топлива створювалися бригади по 5-6 чоловік. Відрядження тривали від одного до двох тижнів. Серед документів є такий коротенький запис: «екскурсоводу тов. Короткій Н.К. за сумлінне виконання завдання по одержанні і відвантаженні вугілля з Донбаса – оголошую подяку» [8, арк. 68]. Пізніше заготівля дров провадилася шляхом воскресників у вихідні дні [9, арк.38].

Підготовка до відкриття виставки проходила важко і напружено. Призначений день через низку причин кілька разів переносився. Не вистачало коштів на ремонтні роботи будинку і виготовлення обладнання. До питання фінансування робіт по виставці ЦК КП/б/У повертався неодноразово. 19 серпня 1944 р. була видана постанова «Об утверждении сметы республиканской выставки...», а 20 жовтня 45 р. – постанова про виділення коштів з республіканського бюджету «за счет расходов на просвещение 300 тыс. рублей на окочание работ по восстановлению помещения выставки» [35, арк. 98], 12 червня 1946 р. – постанова «Об ассигновании средств республиканской выставки ... на дополнительное оборудование и усовершенствование экспозиции» за яким додатково до кошторису, затвердженого 28 березня 1946 р. Мінфін повинен був виділити на виставку 450 тыс. руб. [36, арк. 23]. Про невиконання початкового графіка відкриття у документах згадується наступне: «установленный ЦК КП/б/У срок открытия выставки не выполнен по причине затяжного ремонта здания, медленных темпов изготовления оборудования – витрин, пьедесталов, рамок, окантовки, печатания подтекстовок. Дважды утвержденный график работы срывается. Начавшиеся 6 октября монтаж экспозиции 12 и 15 залов обнаружил ряд недостатков, которые не позволили полностью окончить монтаж. Основными недостатками явились:

1. Отсутствие полного комплекта экспозиционного материала /тексты, фото, живопись, графика, скульптура, подтекстовки/.
2. Отсутствие оборудования /витрин, пьедесталов, драпировки/.
3. Недостаток подсобного материала /гвозди, крючки, шнур, проволока/.
4. Плохая организация обслуживания монтажа – выдача материалов кладовщиком, хождение посторонней публики в монтируемые залы, отсутствие стремянок.
5. Монтаж показал исключительную неповоротливость административно-хозяйственного аппарата».

Враховуючи усі недоліки, був встановлений новий термін закінчення монтажу і відкриття виставки: «для перегляду 1 жовтня і для масового

відвідування – 14 жовтня 1945 р., тобто до річниці повного звільнення України від німецько-фашистських загарбників» [10, арк. 63]. Але і ця дата відкриття не була витримана, її знову було перенесено на 1 листопада [11, арк.91].

Художники і скульптори Києва, Харкова, Львова, Одеси, Москви, Ленінграду та з інших міст Радянського Союзу завзято працювали над оформленням виставки. За два роки кропіткої і напруженої праці була зроблена значна підготовча робота. Близько 15 000 експонатів, що склали експозицію виставки, були зібрані та опрацьовані колективом наукових співробітників. Експозиція музею розміщувалася на двох поверхах у 19 залах [30, арк. 5]. Це були документи, живопис, скульптура, фотографії, особисті речі партизан, що яскраво ілюстрували героїчну епопею визвольної боротьби українського народу. 11 залів були присвячені хронологічному показу історії партизанського руху на Україні 1941–1945 рр. За наказом по музею № 62 від 6 серпня 1945 р. [12, арк. 62] (відповідно затвердженого ЦК КП/б/У проекта оформлення виставки) була встановлена назва і послідовність розміщення відділів: зал 1 – «Україна напередодні війни»; зал 2 – «Віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз»; зал 3 – «На заклик вождя український народ повстає на священну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників» (остаточний варіант було змінено на «Український народ піднімається на захист Батьківщини»); зал 4 – «Партійно-комсомольське підпілля на Україні» (скорочено на «Партійно-комсомольське підпілля»); зал 5 – «Перший етап партизанської боротьби»; зал 6 – «Допомога населення партизанам» (остаточним варіантом було об'єднання під однією назвою 5-го і 6-го залів: «Перший етап партизанської боротьби»); зал 7 – «Зростання партизанського руху на Україні (зима та літо 1942 р.) » (частково змінено на «Зростання партизанського руху на Україні в 1942 р. »); зал 8 – «Партизани України на прийомі у тов. Сталіна. Сталінські рейди партизанських з'єднань на Правобережній Україні» (змінено на «Прийом командирів українських партизанів товаришем Сталіним. Сталінські рейди»); зал 9 – «Партійно-політична та політико-масова робота партизанських загонів в тилу ворога»

(скорочена назва «Партійно-політична робота в тилу ворога»), зал 10 – «Весняно-літній план бойових дій українських партизан та його виконання (1943 рік)» змінено на «Бойові дії навесні і влітку 1943 року». Далі в остоточному варіанті нумерація наступного зала не «11», а «10-а» з назвою «Боротьба проти українсько-німецьких націоналістів»; зал 11 – «Допомога партизан України наступаючій Червоній Армії», змінено на «Допомога партизанів наступаючій Радянській Армії»; зал 12 – «Диверсійна діяльність українських партизан на ворожих комунікаціях», змінено на «Спільна боротьба партизанів України з партизанами ратніх слов'янських народів проти німецько-фашистських загарбників»; зал 13 – «Під впливом непереможного партизанського руху розкладаються військові частини німецьких васалів», змінено на «Диверсійна діяльність на комунікаціях противника»; далі за архівними даними знову повторюється зал 13 – «Боротьба партизан України проти українсько-німецьких націоналістів та інших зрадників народу»; зал 14 – «Партизани братніх радянських республік», змінено на «Партизанський рух у братніх радянських республіках»; зал 15 – «Побут партизан та медичне обслуговування», змінено на «Побут, медичне обслуговування»; зал 16 – «Підсумки бойової діяльності папртизан України трофеї», змінено на «Підсумки бойової діяльності папртизанів»; зал 17 – «Країна славить відважних народних месників», змінено на «Перемога Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні»; зал 18 – початкову назву «Вічна слава героям, що полягли в боях за свободу і незалежність нашої Батьківщини», змінено на «Зал перемоги» (остаточний варіант назви «Початок періоду мирного розвитку»). Велика увага приділялася останньому 19 залу. Директором був виданий наказ (№ 62 від 6 серпня 1945 р.) про термінове розроблення експозиційного плану зала перемоги, в якому необхідно було «показати героїчну боротьбу Червоної Армії і партизан у розгромі ворога, видатну роль більшовицької партії і особисто генералісімуса Радянського Союзу тов. Сталіна як організатора й натхненника перемоги, роль радянського народу і в першу чергу російського народу як видатної нації Радянського Союзу. Показати звернення тов. Сталіна

до народу про закінчення війни й перехід на мирний період розвитку. При цьому висвітлити [роль] патизан на фронті мирної творчої праці» [13, арк.62].

Після кількох перенесень терміну відкриття, виставка «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» урочисто відкрилася для загального відвідування 30 квітня 1946 р. [37, арк.29]. Ця подія знайшла відображення в центральній пресі України. В газеті «Правда Украины» від 1 травня 1946 р. повідомлялося: «30 апреля, в канун первомайских торжеств и первую годовщину победоносного завершения Великой Отечественной войны в столице открылась республиканская выставка». На відкритті виставки були присутні представники партійних і громадських організацій, працівники науки, мистецтва, літератури, стахановці, студенти, українські партизани, чиї героїчні подвиги знайшли відображення в експонатах і документах виставки. Прибули на урочисту подію також секретар ЦК КП/б/У тов. Коротченко Д.С., Голова Президіума Верховної Ради УРСР тов. Гречуха М.С., зам. голови Ради Міністрів УРСР тов. Мануїльський Д.З., тов. Бажан М.П., Міністр внутрішніх справ УРСР колишній начальник українського штабу партизанського руху на Україні тов. Строкач Т.О. На відкритті був присутній і академік Палладин В.І., який відмітив історичне значення виставки. Секретар ВЛКСМУ по пропаганді тов. Сеген говорив про важливу роль, яку відіграли комсомольці і молодь республіки у розвитку партійного руху України. «В залах представлены материалы о совместных действиях украинских партизан с народными мстителями других братских республик», «диаграммы и фотографии иллюстрируют историю борьбы 200-тысячной армии украинских партизан». Виступив з промовою і заслужений діяч мистецтв тов. Пащенко. Після урочистої частини тов. Мануїльський Д.З. за дорученням Ради Міністрів УРСР и ЦК КП/б/У об'явив виставку відкритою [27, арк.2].

Від зала до зала експозиція переносила відвідувача дні героїчної боротьби з фашизмом. Перед глядачем поставали епізод за епізодом етапи великої битви. Стенди, вітрини відроджували епізоди боротьби. Численні експонати розповідали про наступальні операції.

Незабаром після відкриття виставки «Партизани України...» 22 липня 1946 р., згідно розпорядження Управління пропаганди і агітації ЦК КП/б/У, був виданий наказ про організації фотовиставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» на 150 листах у кількості 100 екземплярів, розраховану на клуби, будинки культури, парткабінети, школи, обласні та районні музеї. Матеріали виставки мали бути видані українською мовою [14, арк. 61]. Для втілення плану виділялися кошти в сумі 238 500 рублів. Встановлювалася відпускна вартість одного екземпляру фотовиставки в сумі 3000 руб. [15, арк.62].

30 вересня 1946 р. Радою Міністрів УРСР і ЦК КП/б/У виставка «Партизани України...» передавалася з підпорядкування ЦК КП/б/У до Комітету у справах культпросвітустанов при Раді Міністрів УРСР і прирівнювалася до музеїв першої категорії республіканського значення. За наказом директора № 98 від 24 жовтня 1946 р. була змінена назва виставки на «Республиканская выставка «Партизаны Украины в борьбе против немецко-фашистских захватчиков» Комитета по делам культпросвет учреждений при Совете Министров УССР», з виготовлення відповідних змісту гербової печатки і нових штампів [16, арк.104]. Через рік 24 жовтня 1947 р., як повідомляють архівні матеріали, «в целях проведения строгого учета музейных материалов и переинвентаризации согласно инструкции Комитета по делам Культпросветучреждений УССР от 2 сентября 1947 г. ... при проведении инвентаризации ... на всех экспонатах обязательно ставит утверждённый Комитетом шифр музея «М.П.У.». Це маркування стало важливою допомогою у пошуках відповідей на поставлені питання по висвітленню історії виставки.

Експозиція змінювалася та поповнювалася новими матеріалами. В протоколі № 10 від 16 червня 1948 р. розглядалося питання про реекспозицію залу № 17 і складання завідуючими відділами окремого плану «по збору матеріалу про партизанський рух не менше як 200 примірників або експонатів на рік» [17, арк. 23]. Надходження експонатів до виставки відбувалося весь період її роботи і через деякий час своїми матеріалами вона вже могла ділитися

з іншими музеями. В архівних матеріалах є такий запис: «Протягом року передано різними організаціями безкоштовно різних експонатів та майна на суму 106,2 тис. крб., в тому числі Музею «Оборона Одеси» експонатів на 18,0 тис. крб, Літературно-художньому музею Т.Г. Шевченка різного майна на 49,4 тис, Держзаповіднику «Києва-Печерська лавра» на 4,5 тис та різними організаціям на 34, тис. крб» [18, арк.2]. У 1949 р. Київським Державним історичним музеєм була розпочата організація виставки подарунків, одержаних від республік СРСР і зарубіжних країн. Поряд з музеєм В.І. Леніна, Міністерства сільського господарства УРСР свої експонати надавала і партизанська виставка [19, арк.18].

Працювала виставка більше чотирьох років. 14 листопада 1950 р. видається наказ Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР, за яким з 15 вересня 1950 р. виставку закривали для підготовки експозиції і фондів до перебудови. У той же час доручено Раді Міністрів УРСР вирішити питання про розміщення Київського Державного історичного музею [38, арк. 149] і широкий показ матеріалів та експонатів виставки «Партизани України ...» [20, арк. 20]. З 15 січня 1951 р. за наказом Комітету культпросвітустанов діяльність Республіканської виставки була припинена, а головному зберігачу фондів Мінаєвої М.З. «до 1 лютого передати все фонди ... материальные ценности, оборудование и помещение выставки Киевскому Государственному историческому музею» [21, арк.4]. З 10 лютого 1951 р. частина співробітників у кількості 29 чоловік була звільнена і направлена для працевлаштування за спеціальностями в системі Політпросвітустанов УРСР. Друга частина – залишалася до особливого розпорядження Комітета культпросвітустанов УРСР для «обеспечения хозяйственного обслуживания здания выставки и работы над созданием отдела «Великая Отечественная война» в Киевском историческом музее, а также проведения полной передачи материально-имущественных ценностей Киевскому Государственному историческому музею». Саме передані матеріали

стали базовою частиною експонатів віділу Великої Вітчизняної війни [22, арк.6].

Виставка завершила свою роботу, залишивши помітний слід в історії.

Таким чином, пошуки відповіді на поставлені питання проклали місточок від минулого до сьогодення, дозволили ще раз зануритися у буремні роки Великої Вітчизняної війни та відчутти велич подвигу нашого народу, який виявив небувалу мужність та масовий героїзм у битві з фашизмом та відстояв свободу і незалежність не тільки Вітчизни, а й приніс визволення народам Європи.

Джерела та література

1. Національний музей історії України (далі НМІУ). – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр1. – Арк. 1.
2. Там само. – Арк. 4.
3. Там само. – Арк. 8.
4. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 70.
5. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 74.
6. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 28.
7. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 31.
8. Там само. – Арк. 68.
9. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 38.
10. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 63.
11. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 91.
12. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 62.
13. Там само. – Арк. 62.
14. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 61.
15. Там само. – Арк. 62.
16. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 104.
17. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 23.
18. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 2.
19. Там само. – Арк. 18.
20. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 20.
21. НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 4.
22. Там само. – Арк. 6.
23. Правда Украины. – 1944. – 16 сентября. – № 182.
24. Правда Украины. – 1946. – 1 мая. – № 86.
26. Там само.
27. Там само.
28. Правда Украины. – 1944. – 5 серпня. – № 154.

29. Правда України. – 1944. – 17 серпня. – № 161.
30. Республіканська виставка «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників»: Довідник. / Ред. Кізя Л.Є. – К., 1947.
31. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 765. – Арк. 93.
32. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 772. – Арк. 24.
33. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 765. – Арк. 93.
34. Там само. – Арк. 94 .
35. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 334. – Арк. 98.
36. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 95. – Арк. 23.
37. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 396. – Арк. 29.
38. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 6. – Спр. 1475. – Арк. 149.